

УДК 341.6:347.918](091)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТРЕТЕЙСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ірина Гринчак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000, тел. (032) 239-47-10*

Проаналізовано динаміку становлення третейського правосуддя в міжнародному праві. Акцентовано увагу на основних історичних етапах третейського правосуддя та охарактеризовано їх. Доведено, що третейське судочинство є одним із судових засобів врегулювання міжнародних суперечностей. Виявлено закономірності розвитку третейського правосуддя, які поетапно включають використання внутрішніх моделей судочинства, застосування аналогій правового регулювання явищ внутрішнього права до явищ міжнародного права, а також формування автентичних міжнародно-правових моделей врегулювання міжнародно-правових спорів. Відстоюється позиція, що основою розмежування третейського правосуддя і примирення (погодження) або посередництва виступили спори правового характеру, у яких рішення приймали внаслідок застосування правових моделей, а не пошуку компромісу. Наголошено на збереженні основних рис третейського правосуддя, сформованого в античних державах упродовж усього процесу формування цього засобу мирного врегулювання міжнародних спорів, а саме – справедливості, неупередженості, кваліфікація і розуміння суті справи арбітрами. Досліджено, що третейське правосуддя є особливою категорією міжнародного судочинства, яке включає елементи правового врегулювання та можливість включення політичних (компромісних) елементів.

Ключові слова: третейське правосуддя; посередництво; арбітраж; справа крейсера «Алабама»; третейський суд.

Участь третьої сторони у врегулюванні правових суперечок зародилася ще у древні часи. Незалежна позиція неупередженої сторони, зазвичай, позитивно впливала на остаточне рішення у міжнародних спорах. Отож звернення до цього засобу врегулювання було звичним, а інколи – єдино можливим для сторін. У випадках прийняття третьою стороною обов'язкового рішення по справі виокремилась специфічна модель врегулювання, у назві якої вживали термін «третейський», «третейське». Гуго Гроцій, з посиланням на Ксенофонта (афінянин, 430–355 рр. до н. е.), писав, що «Кир обрав собі і царю Ассирії третейським посередником індійського принца», а з посиланням на Діодора Сицилійського (старогрецький юрист I століття до н. е.) стверджував: «У суперечці між афінянами і мегарянами про Саламіне були обрані троє суддів-лакедемонян» [6, с. 87]. Наведене підтверджує факт використання третьої сторони, і відповідної назви у вирішенні суперечок між державними утвореннями ще із Стародавнього світу. Участь третьої сторони загалом могла проявлятися у різних засобах мирного врегулювання міжнародних суперечностей, зокрема, у посередництві, примиренні чи арбітражі. Смісл залучення третейського судді полягав у тому, що державні утворення, намагаючись добросовісно вирішити протиріччя, шукали кваліфікованого

фахівця, одного чи декількох, які могли запропонувати незалежне і відмінне від позицій сторін рішення.

Античному світу загалом були відомі дві форми третейської участі: посередництво та арбітраж. Вони передбачали прийняття якісно нового рішення з урахуванням бачення ситуації третейською стороною. Безперечно, для врегулювання правових спорів сприятливішою була модель арбітражу. Передумовами його появи вважають чіткість та ефективність прийняття судового рішення загалом, яке простежували у внутрішньому праві.

Безперечно, коліскою арбітражу, на думку більшості вчених, вважали Древню Грецію. Нгуен Куок Дінь стверджує, що до 4 ст. до н. е. зафіксовано понад 110 випадків третейського судочинства [8, с. 16]. Третейські рішення у Древній Греції відзначалися певними особливостями. Першою з них, видається, є те, що значний внесок у розробку моделі арбітражу здійснили софісти (старогрецькі філософи середини 5 ст. – першої половини 4 ст. до н. е.). Вони навчали людину захищати будь-яку точку зору, якою б абсурдною вона не була [4]. Множинність думок і діапазон цього змісту завжди давали змогу якісніше розмежувати позитивні й негативні моменти, які говорили на користь того чи іншого явища. Це сприяло розумінню обсягу прав і обов'язків сторін у спірній ситуації, а участь третьої сторони значно посилювала цей ефект. Запропонований софістами метод доведення – *pro* і *contra* з використанням аргументів, на користь тієї чи іншої позиції, по суті, започаткував процедуру формування єдино можливого рішення щодо вирішення протиріччя. Роль доктрини у врегулюванні правових спорів зберігалася упродовж багатьох століть і навіть знайшла своє закріплення у ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН [5, с. 35].

Афінська модель судочинства з 4 ст. до н. е., як стверджує О. А. Гавриленко, розповсюджується у різних полісах, насамперед у тих, які входили до Морського союзу та Північного Причорномор'я [1, с. 67]. Дослідник зазначає про: «...любов до судового вирішення різноманітних життєвих колізій (філодікія)» населення [1, с. 68]. Отже, модель схильності населення за будь-яких обставин звертатися до третейського органу за рішенням могла відіграти роль важливого чинника й у врегулюванні міжнародних спорів. Базовим елементом такого підходу є універсальність моделей правовідносин, які водночас могли б стосуватися як внутрішнього, так і міжнародного права. Тому звернення сторін до арбітражу було зрозумілим і допустимим явищем того часу щодо міжнародних протиріч.

Другою особливістю третейського рішення, безумовно, виступав взаємозв'язок з відповідною категорією спору. Припустимо, що основні міжнародні протиріччя зводилися до вирішення суто правових, насамперед, майнових спорів.

Дослідник В. В. Денисенко зазначає, що найпоширенішими, поряд із союзницькими (блоковими) договорами, були політико-економічні договори [3, с. 585]. Передумовою укладення союзницьких угод, зазвичай, виступала загроза війни, отож взяті міжнародні забор'язання припускали включення положень

щодо мирного врегулювання протиріч між цими сторонами у текстах самих договорів, щоб запобігти збройним конфліктам. Натомість, інші категорії міжнародних договорів, на нашу думку, таких положень містити не могли, оскільки невиконання міжнародних забор'язань автоматично спричиняло збройні конфлікти.

Припустимо, що третейське врегулювання в аналізованій період могло стосуватися й інших міжнародних забор'язань, які не були врегульовані. У разі міжнародних протиріч, коли сторони відмовлялися від застосування сили, а суперечності необхідно було врегулювати на засадах справедливості та задоволення їхніх інтересів, правове рішення було доволі затребуваним. Оскільки античні держави застосовували широкий спектр судового врегулювання, припустимо, що вони звертались до третейського правосуддя і щодо об'єктів міжнародного права, переносючи модель врегулювання з внутрішнього права у міжнародне. Так, зокрема, гелії розглядали питання щодо морської торгівлі, яка могла зачіпати інтереси двох або більше держав водночас [1, с. 69]. Видається, що процедура врегулювання, зазвичай, була аналогом внутрішньоправової моделі судочинства.

Третя особливість, яка суттєво посилювала якість арбітражного рішення, – залучення осіб, що мали відповідний рівень знань та позитивну репутацію у суспільстві. Дослідник О. А. Гавриленко висвітлює процедуру обрання присяжних, які формували судовий орган. Він наголошує на репутації кандидатів, досягненні певного віку, публічності обрання та принесенні особою присяги напередодні вступу на посаду. Отже, рішення судового, в тому числі й третейського, органу заздалегідь обумовлювалося кваліфікацією та особистісними якостями членів судового органу. Водночас, не мало великого значення, чи приймали рішення одноособово, чи колегіально.

Вершиною арбітражного врегулювання можна вважати роль третейських судів у стародавні часи: їх виконували амфіктіонії (релігійні союзи, що виникали навколо святилища певного божества). Їхній статус і авторитет в аналізованій період заперечити неможливо. Арбітраж в амфіктіоніях виникав унаслідок їхнього установчого договору між сторонами та мав примусовий, обов'язковий характер. Саме амфіктіонії утворювали спеціальну третейську комісію (арбітраж), завданням якої було врегулювання міжнародних суперечностей [2, с. 38].

Зазначені особливості загалом були притаманні і Древньому Риму, який теж мав практику створення третейських органів. Прикладом можна вважати рекуператорні суди. Як стверджує дослідник Г. М. Федущак-Паславська, рекуператорні суди, які могли встановлювати договорами Риму з іншими державами і перегрівами, розглядали справи, пов'язані з відшкодуванням заподіяної міжнародними договорами шкоди. Рекуператорний суд налічував 3, 5, 7 осіб [9, с. 177]. Отже, в древні віки третейське правосуддя було не лише відомим, а й поширеним явищем, яке вдосконалювали з перебігом історичних подій.

З плином часу участь третьої сторони у врегулюванні міжнародних протиріч модернізувалася і набрала нових форм. Уже в середні віки з'явилася особлива форма, яку можна вважати і посередництвом, і арбітражем водночас. Як зазначають окремі автори, у Середньовіччі третейське судочинство здійснювали Папа Римський, вище духовенство, парламенти, імператори, консули, юридичні факультети університетів, а також приватні особи [10, с. 6]. Саме участь глав держав або релігійних діячів у врегулюванні міжнародних суперечностей стала новим етапом на шляху формування третейського правосуддя. Авторитет третейської сторони зумовлював не лише прийняття нового рішення, а й сумлінне його виконання сторонами. Саме забов'язальний чинник сформував у третейському правосудді нову категорію міжнародних забов'язань, вивівши рішення третейського судді на один щабель з волею сторін на остаточне врегулювання суперечностей.

Формування державного суверенітету в класичному варіанті спонукало держави до пошуку нових форм третейського судочинства для врегулювання міжнародних суперечностей. Час знову поставив вимогу щодо професійності третейського судді та його спроможності вирішити спір. Якщо у древні віки третейське правосуддя вирішувало спори правового характеру, то в Середньовіччі ця динаміка не лише продовжилася, а й посилилася. Поєднання двох елементів – добросовісність сторін на шляху врегулювання суперечностей і домінуюча роль третейської інстанції у прийнятому рішенні щодо врегулювання – вимагали нових підходів до третейського правосуддя. Третейське правосуддя відходить від використання внутрішньоправових моделей і замінює їх міжнародно-правовими.

Зокрема, у міжнародному праві вагомий вплив на розвиток арбітражної теорії та практики мав арбітраж, створений у справі англійського крейсера «Алабама», що використовувала Англія під час громадянської війни між Північчю і Півднем США. Арбітраж з п'яти арбітрів створили на основі угоди між США та Англією 1872 року. Саме в цій справі для третейського врегулювання були обрали фахівців, здатних вирішити протиріччя правового характеру. Науковець Нгуен Куок Дінь, аналізуючи справу «Алабама», дійшов висновку, що це був перший випадок винесення арбітражного рішення, в основу якого покладено застосування норм міжнародного права [8, с. 89].

Отже, на зламі ХІХ ст. на передній план виходить прийняття правового рішення згідно з нормами міжнародного права та, відповідно, залучення необхідних спеціалістів. Це зумовило формування наступного етапу.

Новий етап формування третейського правосуддя виник унаслідок відповідного міжнародно-правового регулювання арбітражного процесу. Саме англо-американські арбітражі та зусилля вчених-юристів підготували підґрунтя для виокремлення в контексті Гаазьких Мирних конференцій 1899 та 1907 рр. місця міжнародного арбітражу та утворення Постійної палати третейського правосуддя в Гаазі. Конференції миру в Гаазі першими розвинули та кодифікували існуючі норми міжнародного арбітражного процесу. Узагальнивши практику, Конвенції 1899 та 1907 рр. зафіксували засади та

принципи третейського судочинства і заснували його типовий орган – Постійну палату третейського суду.

На цьому етапі третейське правосуддя усі вчені, безперечно, вважали судовим врегулюванням міжнародних протиріч. Третейське правосуддя загалом зберігаючи гнучкість і здатність врегулювати насамперед категорію міжнародних протиріч, становить окрему складову судового врегулювання. Дослідник Сюзан Катерстейн (*Suzanne Katzenstein*), аналізуючи процес становлення міжнародних судів, виявила тенденцію щодо потреби паралельного створення міжнародних судів, незважаючи на існування інституту третейського правосуддя. На думку автора, третейське судочинство було більш гнучкою формою врегулювання, оскільки до складу третейського органу, поряд з професійними юристами, могли залучати інших фахівців, зокрема, відомих дипломатів [11, с. 17].

Ця тенденція підтверджена практикою окремих міжнародних організацій після закінчення Другої світової війни. Зокрема, модель третейського правосуддя використовує НБСЄ (ОБСЄ). Конвенція з примирення та арбітражу 1992 року розмежує явища примирення та арбітражу в процесі мирного врегулювання. Хоча названі засоби врегулювання доволі схожі, Конвенція проводить між ними різницю, підтверджуючи актуальність та необхідність третейського правосуддя сьогодні.

З огляду на зазначене, весь процес формування третейського судочинства як явища міжнародного публічного права можна розділити на декілька етапів. За критерій поділу варто взяти поєднання періодів суспільно-економічних формацій та окремих подій, які докорінно змінювали процедуру становлення і розвитку третейського правосуддя. Загалом можна виокремити такі головні етапи формування третейського судочинства:

1. Третейське судочинство стародавнього світу.
2. Третейське судочинство Середньовіччя.
3. Період з моменту укладення «Договору Джея» 1794 року між США та Великобританією до справи крейсера «Алабама», 1872 рік.
4. Гаазькі мирні Конференції 1899 та 1907 рр. і формування Постійної палати третейського правосуддя.
5. Формування третейських судів у межах певних регіонів або в рамках окремих форм міжнародного співробітництва (наприклад, у рамках ОБСЄ).

Для належного розуміння засад поділу історії становлення третейського правосуддя в міжнародному праві необхідно правильно розуміти мету і цілі використання цього інституту на практиці. По суті, третейське правосуддя, як уже зазначено, передбачає участь третьої незалежної та незацікавленої сторони у врегулюванні. Саме завдяки місії та функціям, які вона виконує, третейське судочинство можна відрізнити від інших схожих явищ, наприклад, посередництва. Видається, основою розмежування завжди є власне модель (конструкція) рішення, яке приймає третя сторона. Безперечно, для досягнення мети третейського правосуддя прийняте рішення повинно бути аналогом саме

судового рішення. Отож завдання третейського суду полягає у визначенні обсягу можливостей, які гарантує сторонам будь-яка норма міжнародного права.

Болгарський учений І. Генев висунув концепцію щодо поєднання у нормі міжнародного права двох елементів: програмно-нормативного та консервативно-нормативного [7, с. 197]. Обидва елементи мають важливе значення для прийняття третейського рішення через формування останнім нових міжнародних зобов'язань. Насамперед сторонам гарантують мінімальний обсяг можливостей, який зумовлює консервативно-нормативний елемент. Тобто це існуюча, стала, зрозуміла, повторювана низкою держав поведінка на міжнародній арені, обсяг якої не може бути звужений рішенням третейської інстанції.

Водночас необхідність поступального розвитку міжнародного права передбачає додаткові можливості для сторін, які розуміють з суті та змісту правової норми. Завдання суду полягає у виявленні цих можливостей через розширене тлумачення змісту правової норми та пропозиції сторонам відповідного вдосконалення власної поведінки.

Інтереси сторін під час вирішення міжнародних суперечностей для третейського судді загалом не є зобов'язуючим чинником. Досліджуючи правову природу третейського судочинства у рішеннях третейських суддів за староруським правом, науковці наголошували на суті самого рішення, вважаючи його лише точкою зору, думкою (*sententia*) [10, с. 7]. Акцентуючи увагу на цьому, вчені характеризують одну із головних рис третейського судочинства, яке уособлює не лише пошук компромісу в межах нормативно-правового змісту норми міжнародного права, а й творчий процес щодо розширення правоздатності і, як наслідок, дієздатності сторін. Такий підхід безапеляційно підтверджує творчий характер третейського рішення, яке виступає новим етапом у розвитку міждержавних відносин (відносин між сторонами). Отож особливостями останніх етапів формування третейського судочинства є конвенційне закріплення не лише можливості існування третейських судових органів, а й пропозиція типової моделі третейського правосуддя – Постійної палати третейського правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гавриленко О. А. Право античних держав Північного Причорномор'я : навч. посібник / О. А. Гавриленко. – Харків, 2004. – 111 с.
2. Гринчак В. А. Дипломатичні засоби мирного врегулювання міжнародних суперечностей (міжнародно-правові аспекти) : монографія / В. А. Гринчак. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 188 с.
3. Денисенко В. В. Формування міжнародно-правових звичаїв та норм у племінних народів (за античними епіграфічними джерелами) [Текст] / В. В. Денисенко // Держава і право. Юрид. і політ. науки : зб. наук. пр. – Київ : Ін-т держави і права НАН України. – 2008. – Вип. 41. – С. 583–588.
4. Електронна бібліотека підручників. 2.5.4. Діяльність софістів. – Режим доступу : www.info-library.com.ua/books-text-96.html. – Назва з домашньої сторінки Інтернету.
5. Действующее международное право. Документы в 2 т. / составители Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – Москва : Междунар. отношение, 2002. – Т. 1 – 768 с.

6. *Клеандров М. И.* Прошлое третейских судов по разрешению экономических споров / М. И. Клеандров // Третейский суд. – 2000. – № 5 – С. 87.
7. *Лукашук И. И.* Нормы международного права в международной нормативной системе / И. И. Лукашук. – Москва : Спарк, 1997. – 322 с.
8. *Нгуен Куок Динь.* Международное публичное право : в 2 т. – Т. 1: Формирование международного права. Кн. 2: Международное сообщество / Нгуен Куок Динь, Патрик Дайе, Алэн Пелле ; пер. с фр. – Киев : Сфера, 2000. – 440 с.
9. Практикум з римського приватного права / Г. М. Федущак-Паславська. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 177.
10. Третейські суди в Україні / Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий та ін. ; за ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. – Київ : [Інс-т громадян. сусп-ва: ТОВ «ІКЦ Леста»]. – 2007. – 184 с.
11. Suzanne Katzenstein In the Shadow of Crisis: The Creation of International Courts in the Twentieth Century // Harvard International Law journal. – 2014. – Vol. 55. – № 1. – S. 17.

Стаття надійшла до редколегії 01.09.2016

Прийнята до друку 15.10.2016

MAIN STAGES OF THE ARBITRATION JUSTICE IN INTERNATIONAL LAW: GENERAL DESCRIPTION

Iryna Hrynychak

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000, tel. (032) 239-47-10,*

The dynamics of the formation of the arbitral tribunal in the international law was analyzed in the article. The attention is focused on the basic historical stages of the arbitration justice (arbitral tribunal), and their characteristics is given. It is proved that the arbitration justice (arbitral tribunal) is one of the legal means of international disputes regulation. The regularities of the development of the arbitration justice (arbitral tribunal), which stage-by-stage include the usage of internal models of legal proceedings, the usage of analogies of the legal regulation of the phenomena of internal law to the phenomena of international law, also, the formation of the authentic legal international models of the legal international disputes regulation were discovered in the article. It is advocated that legal disputes, in which the decision was made as a result of the application of legal models, and not the search for a compromise, were the basis of the differentiation of arbitration justice (arbitral tribunal) and reconciliation (agreement) or the mediation. The preservation of the main features of arbitration justice (arbitral tribunal) formed in ancient states throughout the process of the formation peaceful international disputes regulation means, mainly fairness, impartiality, expertise and understanding of the case by the arbitrators was emphasized in the article. It is discovered that arbitration justice (arbitral tribunal) is a special category of international law which includes the elements of legal regulation and the possibility of political (compromising) elements inclusion.

Key words: arbitration justice (arbitral tribunal); mediation, arbitration; cruiser «Alabama» case; arbitrage.